

Suwuň ruhundan ýaradylan atlar

Category: Kitapcy, Mistika we fantastika, Sözler

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Suwuň ruhundan ýaradylan atlar

SUWUŇ RUHUNDAN ÝARADYLAN ATLAR

Türklerde taňry sypatlandyrmasyň Gök-Ýer/Suw-Atalar formulasy bilen dürli kultlarda garşymyza çykýandygyny ýokarda agzap geçipdik. Mukaddes "Ýir-Sub" – gadymy türk ýazgylarynda Tengri-Taňry we Umaý (Humaý) ýaly hudawy barlyklaryň biri bolup çykyş edýär. Taňry sözüň doly manysynda asmany güýç, Umaý bolsa her näçe asmany güýç ýaly bolup görünse-de hereket ediş ugry boýunça zemin mahsuslydyr we dünýewidir. Ýöne mukaddes "Ýir-Sub" hemmetaraplaýyn ýer ýüzüne degişli kult bolup çykyş edýär. Sebäbi onuň ontologik taýdan agzalyşy zeminsow ýerlerde, ýagny daglarda, tokaýlarda we umuman alanda ýurduň dürli ýerlerinde orta çykýar (Taş, 2002: 51).

Gadymy türk ýazgylarynda "Ýir-Sublar" Taňrynyň goldawçysy we kömekçi güýji hasaplanýar hem-de Taňry bilen bir manyny aňladýar (Taş, 2002: 51). Biz ol ýazgylardan mukaddes Ýer-Suw ruhlarynyň Umaý yaly ikinji derejeli güýçdügini we Taňrynyň ýok ýerinde haýsydyr bir funksiýasynyň ýokdugyny görýäris (Taş, 2002: 52). Döwletiň resmi kultlarynyň birine öwrülen ýer-suw kulty Orhon ýazuw ýadygärliklerinde hem dowam edendigini görmek bolýar. Bu ýagdaý türk(men)leriň yslamy kabul etmesinden soňam esli wagtlap dowam edipdir (Inan, 1953: 249). Üçünji Tonýukuk ýazgysynda "Göktürk ýurduna talaň salan duşmanlaryň Umaý we Ýer-Suwlaryň kömegi bilen gapyp awlanyp ýok edilendigi" (Günaý-Güngör, 1997: 46) barada maglumat bar. "Taňry Türküň ýeri we suwy eýesiz galmasyn diýip" türki halka kaganlar ugradypdyr hem-de borjuny ýerine ýetirmän pitne turzanlary jezalandyrypdyr (Ögel, 2002: 315).

Başga bir rowaýata görä sanlary 17-ä ýeten ýer-suw ruhlary

ýaşalýan ýerlere wekilçilik edýändigini üçin "dag eteklerinde, derýalaryň gözbaşynda, deňizlerde we ş.m ýerlerde oturypdyrlar" (Çoruhlu, 2006: 33). Atlaryň gelip çykyşyna degişli maglumat berýän çeşmelerde türk atlarynyň birnäçesiniň deňizden ýa-da kölden çykan aýgyrlary şol töwerekde gezip ýören baýtallara ýanaşdyryp alnandygy barada gyzykly hekaýatlar bar. Şükrü Elçin "Atlaryň dogluşy hakynda rowaýatlar" (1963a: 412-416) atly makalasynda bu hekaýatlary bir ýere jemläpdir. "Gorkut atada" Bamsy Biregiň "Benli Boz" diýen aty aslynda deňiz gulanydyr (Ergin, 2008: 117). "Gorkut ata" eposynyň "Salýr Gazanyň öýüniň ýagmalandygy boýuny beýan eder" bölümünde Salýr Gazan ýurdunyň talaňçylyga uçrandygy baradaky habary eşiden badyna ýurduna tarap ýola düşýär. Ol ýolda gelýärkä suw görýär. Salýr Gazanyň suwdan geçende aýdan sözleri "şamanistleriň ýer-suwlara ýüzlenip aýdýan senalaryna" (Inan, 1953: 250) meňzeýär

“Çagnam çagnam gaýalardan akan suw
Agaç gämileri oýnadan suw
Hasan bilen Hüseyiniň hasraty suw
Bag we bossanyň zynaty suw
Äşe bilen Patmanyň nikasy suw
Şabaz atlar içdigi suw
Gyzyl düýeler gelip içdigi suw
Ak goýunlar gelip çöwresinde ýatdygy suw
Ordamyň habaryn bilürmisiň diýgil maňa
Gara başym gurban bolsun suwum saňa”. [1]
(Ergin, 2009: 101).

Üns berseňiz, Göroglynyň meşhur Gyraty-da asly suwdan dörän atdyr. Eposyň Anadoly türkmenleriniň arasynda ýaýran wersiýasynda bu aýratynlygyň üstünde hasam köp durlupdyr. Pertew Naili Borataw Göroglynyň atynyň döreýşi hakynda şeýle diýýär: “Göroglynyň aty suwdan çykan aýgyryň otlap ýören ýylky sürüsiniň arasyndaky bir baýtala ýanaşmasyndan doglupdyr. Rowaýatyň Pariž wersiýasynda aýgyryň Amyderýadan çykandygy aýdylýar. Belli türkşynas Zeki Welidi Toganyň leksiýalarynda

"Amyderýa guýýan Wahş çaýynyň boýundaky Rusta-Bik ýerde suwdan çykan atlar" baradaky hekaýatlaryň üstünde durlup geçilýär. Bu rowaýatlar iňňän gadymy döwürlerden bäri aýdylyp gelinýär. "Göroglynyň" Tobol wersiýasynda-da Gyrat suwdan çykan atyň taýy bolup çykyş edýär, ýöne bärde oňa Tulbar (Tulpar) diýilýär. Tulbar türk eposlarynda fantastiki atlara berilen atlaryň biridir (Borataw, 1984: 66).

"Görogly" eposynyň Orta Aziýa wersiýalarynda, şol sanda türkmen wersiýasynda-da Gyrat suw gulany bilen suw aýgyrynyň jübütleşmesinden dogulýar (Özkan, 1997: 230).

Gazagystanda Dädem Gorkut baradaky rowaýatlaryň birinde ilkibaşda Göroglynyň meşhur Gyraty deňizden çykan suw aty bilen adaty atyň jübütleşmesinden dogan ejizje janawaryň biri bolup dogulýar. Dädem Gorkut ony bakyp-bejeryär we tilsimiň güýji bilen Gyrata öwürýär (Alptekin, 1997: 23).

"Gan-Gapçykaý (Kan-Kapçykaý) eposynda ýeriň we suwuň eýesi bolan Gyzył-Aýgyryň gulany gögüň üçünji gatyndaky Üç-Kurbustan tarapyndan suwdan ýaradylýar. Bu at gögüň dokuzynjy gatynda ýaradylandygy üçin uçmaga hem ukyply bolupdyr:

“Alaw kimin gyzył gymmatly at

Argymagyň gulanyмыш.

Ýeriň, suwuň eýesi

Gyzył gulanyň çagasymмыш.

Gөгüň üçünji gatynda

Yaradylan gyzył at

Üç-Kurbustanyň ýerinde

Ýaradylan argymakмыш.

Ýokary çykdygynda

Uçup bilermiş.

Aşak ineninde

Süzlüp bilermiş.

Muny gören millet

Haýran galanмыш.

"Bu niçiksi aýgyr?"

diýen görenler.

"Gyzył atyň enesini

Tapan kişi" diýenler.
Suwuň eýesinden
Dörän bedew at
Göýä surat ýaly
Syrdambitindi" (KKAP s. 252-253).

"Kan-Jeeren Attu Kan-Altyn" eposynda Kan-Jeeren atyň enesi suwuň ruhundan ýaradylýar:

"Yeriň, suwuň eýesi,
Jeerenkeýiň çagasy
Gözel ath Kan-Jeeren
Çeşme suwunda ýuwnup
Ýüz-gözün süýde ýuwup,
Gyzyl atyny saldy" (KJAKA s. 375).

"Ködügeý-Kökşin", "Boodoý-Koo" eposlarynda Kögüdeý-Kökşiniň özünün dagyň ruhundan, onuň atynyň bolsa suwuň ruhundan ýaradylandygy aýdylýar:

"Özi bahadyr bolan
Ködügeý-Kökşin atly agam bar" diýdi.
Aty ýaradylan suw eýesinden
Özi ýaradylan dag eýesinden" (KKBKs. 431).

"Maadaý-Gara" eposynda Kögüdeý-Mergeni ulaldan garry ene (altaý eezi) ogullygyna onuň maşgalasy hakynda aýdýar. Soňra ol Kögüdeý-Mergene dag ruhundan, aty Goýygyryň suwuň ruhundan ýaradylandygyny habar berýär.

"Maadaý-Garanyň oglusyň,
Münjek bolýan bedew atyň
Pamyk ýally Goýygyrdyr.
Uly barmagyň bardyr seň
Adyň Kögüdeý-Mergendir.
Münjek bolýan bedew atyň
Suw ruhundan ýaradyldy.
A sen Kögüdeý-Mergenim
Dag ruhundan ýaradyldyň" (MKD s. 413).

"Oçı-Bala" eposynda-da Oçı-Balanyň we onuň aty Oçı-Jeereniň suwuň ruhundan ýaradylandygy aýdylýar:

“Körpe gyz jigisi Oçı-Bala
Atjak okun götererdi,
Ak gylyjyn guşanardy.
Oçı-Jeerenin atyna münen
Oçı-Balanyň özüdi.
Täze aýyň üçi günü
Dynç alar uka giderdi.
Atan oky daşdan dönmez,
Sözlän sözi begden dönmez,
Alp gelse mäkäm tutardy,
Owazaly pähliwandy.
Ol söweşe, jeňe gitmez,
Jeň isläni diri goýmaz.
Alty Suu-Jelbisden dörän.
Atly-şanly Oçı-Jerrniň
Özi Suw-Jelbisden dörän.
Alp, pähliwan Oçı-Bala
Mydam aw-şikarda gezen” (OBD s. 43).

Kaba ALY,
Ahy Ewran uniwersitetiniň sosial ylymlar instituty.

"Altaý, tuwa, hakas we şor dessanlarynda at motiwiniň analizi" (türk dili we edebiýatyndan dissertasion iş), 25-32-nji sahypalar.

[1] Deňeşdirmek üçin seret:

"- *Çagnam-çagnam gaýalardan çykan suw,*
Agaç gämileri oýnadan suw,
Hasan-le Hüseyiniň hasraty suw,
Bagu-bossanyň zynaty suw,
Äşe ile Patmanyň nikahy suw,
Şabaz atlar içdigi suw,

*Gyzyl düýeler gelip-geçdigi suw.
Ak goýunlar gelip çöwresinde ýatdygy suw,
Ordamyň habaryn bilermi sen diýgil maňa,
Gara başym gurban bolsun suwum saňa – diýdi".*

Saýtdaky linki:

(http://www.kitapcy.ga/news/salыр_gazanyn_ойi_yagmalandygy_boy_ny_beyan_eder/2019-11-27-9401).

Terjime eden: Has TÜRKMEN.

Mistika we fantastika